

**ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК**

На правах рукопису

ВОЗЬНИЙ КАЗИМИР ЗІНОВІЙОВИЧ

**ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
ЕФЕКТИВНОСТІ РОСЛИННИЦТВА В
УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО РИНКУ**

Спеціальність 08.07.02. - Економіка сільського
господарства і АПК

Автореферат
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата економічних наук

КИЇВ - 1997

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у відділі форм господарювання Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор

СТЕЛЬМАЩУК Антон Михайлович

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, старший науковий співробітник, Лайко Петро Афанасійович.
кандидат економічних наук, доцент
Полозенко Микола Герасимович.

Провідна установа: Львівський державний аграрний університет

Захист відбудеться "1" *листопада* 1997р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д. 26.350.01 в Інституті аграрної економіки УААН за адресою: 252127, м. Київ-127, вул. Героїв оборони, 10.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту.

Автореферат розіслано "31" *травня* 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої
Вченої ради,
доктор економічних наук

Малік М.Й.
Малік М.Й.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00751131 (1)

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ. Перехід до ринкової економіки зумовлює необхідність створення не тільки багатуокладної економіки, а й формування та раціональне використання виробничого і товарного потенціалу сільського господарства окремих підприємств, регіонів і аграрної сфери в цілому при неодмінній умові конкурентності товарної продукції за всіма параметрами. З урахуванням багатоплановості проблеми, і зокрема в рослинництві, виникає необхідність вироблення методологічних та методичних принципів визначення ефективності його функціонування в ринкових умовах, класифікації і кількісної оцінки впливу окремих чинників, оптимізації розміру і структури окремих галузей, визначення ефективних напрямів приватизації і розвитку форм господарювання, формування цінового механізму, розвитку ринкової інфраструктури.

Сказане вище обумовило вибір теми, її актуальність, наукове та практичне значення дослідження.

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ. В літературі переважно відображені загальні теоретичні і практичні питання аграрної реформи, приватизації, реформування земельних відносин, розвитку форм господарювання та реалізації товарного потенціалу сільського господарства України (П.Т.Саблук, І.І.Лукинов, В.В.Юрчишин, О.М.Онищенко, В.Я.Месель-Веселяк, О.М.Шпичак, В.Я.Амбросов, Л.Г.Шепотько, П.І.Гайдуцький, М.М.Федоров та ін.), розвитку в ринкових умовах окремих продуктивних підкомплексів і формування національного ринку продовольства (В.І.Бойко, В.І.Криворучко, Ю.С.Коваленко, М.Ю.Коденська, М.І. Шур, Я.К.Білоусько, А.І.Шумейко, С.С.Бакай, Л.М.Худолій, В.Л.Перегида, В.В.Лазня та ін.), формування ринку праці (О.А.Бугуцький, К.І.Якуба), ринку матеріально-технічних засобів (В.Г.Більський, Я.К.Білоусько, С.В.Бордін та ін.). Ці проблеми зачіпають й тему дисертаційної роботи, а тому враховувалися при дослідженнях.

Про оцінку і аналіз виробничого потенціалу та рівень економічної ефективності рослинництва в конкретних регіонах в умовах переходу до ринкової економіки практично немає комплексних досліджень і відповідних публікацій. Більшість робіт висвітлює проблеми економічної ефективності вирощування деяких сільськогосподарських культур переважно в умовах відносно стабільної економіки.

Не розв'язані питання методологічних і методичних принципів визначення виробничого і товарного потенціалу землеробства та оцінки факторів його формування.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Головною метою дослідження є визначення економічної ефективності рослинництва та обґрунтування концептуальних основ розвитку і напрямів підвищення його ефективності при переході до ринку при різних формах власності і господарювання в умовах Тернопільської області. У зв'язку з цим у роботі поставлені такі завдання:

- обґрунтування основних напрямів підвищення рівня економічної ефективності рослинництва і розвитку агропромислової інтеграції в окремих галузях у перехідному періоді;

- визначення ефективних напрямів приватизації в сільському господарстві і розвитку нових форм господарювання;

- побудова проектів оптимальних адаптивних виробничих моделей у різних природно-кліматичних зонах області;

- обґрунтування напрямів удосконалення економічних відносин у сфері виробництва і збуту рослинницької продукції та формування ринкової інфраструктури;

- вироблення рекомендацій до реструктуризації сільськогосподарського виробництва Тернопільської області з метою підвищення ефективності його функціонування в ринкових умовах.

ПРЕДМЕТ І ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ. Предметом дослідження є методичні і прикладні аспекти проблеми економічної ефективності рослинництва в умовах переходу до ринку.

Об'єкт дослідження - виробничий потенціал рослинництва сільськогосподарських підприємств Тернопільської області різних організаційних форм господарювання та власності. Дослідження безпосередньо пов'язані з виконанням державних та галузевих програм і передусім з Республіканською цільовою комплексною науково-технічною програмою "Продовольство-95" на 1991-1995 рр.

Інформаційною базою дослідження послужили річні звіти різних аграрних формувань регіону, дані первинного бухгалтерського обліку деяких підприємств, зведені дані про розвиток сільського господарства Міністерства статистики України, Тернопільського обласного управління статистики, управління сільського господарства Тернопільської області і деяких адміністративних районів, обласної державної адміністрації, Тернопільського філіалу Інституту землевпорядкування, наукові літературні джерела за 1991-1996 роки.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ. Процес наукового дослідження базується на діалектичному методі пізнання дії економічних законів і системному підході до вивчення суті економічних явищ і процесів, які стосуються

діяльності аграрних формувань і сільськогосподарських галузей. У роботі використані як традиційні прийоми наукового дослідження (статистичне групування, аналіз і синтез, техніко-економічні розрахунки, індексні показники та ін.), так і відносно нові економіко-математичні прийоми використання ПЕОМ та стандартних прикладних програм для побудови оптимізаційних моделей і визначення виробничих функцій.

НАУКОВА НОВИЗНА дослідження полягає у визначенні автором економічної суті та особливостей формування виробничого потенціалу рослинництва сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, а також факторів підвищення ефективності його функціонування в умовах переходу до ринку. На основі досліджень отримано такі основні наукові результати, які виносяться на захист:

- обґрунтовано напрями підвищення економічної ефективності рослинництва для різних форм власності і господарювання;
- вироблено оптимізаційну адаптивну виробничу модель з використанням ПЕОМ;
- розроблено пропозиції до оптимальних виробничо-організаційних структур рослинницької галузі різних форм власності для окремих зон області;
- визначено основні підходи до мотивації праці в рослинництві;
- сформовано організаційно-економічні основи механізму формування ринкової інфраструктури матеріально-технічного забезпечення і обслуговування виробництва в рослинництві.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ полягає в тому, що реалізація висновків і пропозицій автора сприятиме підвищенню ефективності рослинництва, незалежно від організаційної форми підприємств. Результати досліджень можна використати також як нормативну базу при прогнозуванні розвитку рослинництва в господарствах досліджуваного регіону та при формуванні нових аграрних структур у перехідний період. Вироблені оптимізаційні моделі придатні для використання в умовах АРМів та стандартних прикладних пакетів.

АПРОБАЦІЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ. Результати досліджень апробовані в селянській спільноті "Дніпро" Терехівського району Тернопільської області, селянській спільноті "Ліщанці" Бучацького району Тернопільської області, КСП ім. Мічуріна Козівського району Тернопільської області та інших господарських структурах і доповідалися на науково-практичній конференції "Проблеми економіки України" (1993 р., м. Тернопіль), подавалися в наукових доповідях на щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького

складу Тернопільської академії народного господарства за підсумками науково-дослідної роботи. Вироблені в дисертаційній роботі методики визначення рівня економічної ефективності рослинницької галузі використовуються у навчальному процесі Тернопільської академії народного господарства у курсі "Організація і планування діяльності с/г підприємств і комплексів".

ДЕКЛАРАЦІЯ. Особисто автором вироблені такі узагальнювальні положення дисертаційної роботи:

- економіко-математична оптимізаційна модель спеціалізації сільськогосподарських підприємств області;
- принципова схема організації післяприватизаційної діяльності сільськогосподарських підприємств на засадах оренди земельних часток і майнових паїв;
- визначальні елементи перспективної системи мотивації праці в рослинництві;
- організаційно-економічні основи механізму формування ринкової інфраструктури.

ПУБЛІКАЦІЇ. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових робіт загальним обсягом 4.5 друкованого аркуша.

ОБСЯГ І СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ. Дисертація викладена на 228 сторінках машинопису, складається з вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій, списку літератури з 199 найменувань, містить 40 таблиць і 39 додатків.

2. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі - "Теоретичні основи ефективності рослинництва в умовах переходу до ринкових відносин" - розглядаються теоретичні питання суті економічної ефективності рослинництва, обґрунтовується необхідність її підвищення в умовах зародження ринкових відносин, вивчаються основні методологічні підходи аналізу та оцінки рівня економічної ефективності.

Сільське господарство і рослинництво в тому числі є однією з найважливіших галузей народногосподарського комплексу, оскільки саме в цій галузі розпочинається виробництво продуктів харчування, а також сировини для цілого комплексу галузей народного господарства, які переробляють сільськогосподарську сировину. Крім всього іншого, рослинництво є базовою галуззю для тваринництва, оскільки воно - головний постачальник кормів для худоби.

Під економічною ефективністю рослинництва розуміють прибутковість виробництва (переважання одержаних результатів над витратами) і в узагальненому вигляді її виявляють через співвідношення результатів (у т.ч. й фінансових) і витрат. Іншими словами, суть підвищення економічної ефективності рослинництва полягає у збільшенні виходу високоякісної продукції з одиниці землі при мінімальних витратах на її вирощування.

Об'єктивна необхідність підвищення економічної ефективності рослинництва, крім загальнотеоретичних міркувань, обумовлена також цілим комплексом чисто практичних чинників. Так, протягом останніх років площа еродованих земель в Україні зросла на 2.2 млн. га, у тому числі орних - на 1.7 млн. га. Аналогічні процеси розвиваються і в сільському господарстві Тернопільської області. Не ліпше із забезпеченням необхідними матеріально-технічними засобами та трудовими ресурсами. Останні поступово і неухильно старіють, практично щороку з карти області зникає одне село. Крім того, в Україні наростають тенденції до зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і споживання основних видів продуктів харчування. Так, у 1995 році на душу населення припадало 122 кг картоплі, або 93.1% від рівня 1990 року; фруктів, ягід і винограду - 35 кг, що становить, відповідно, 74.5% та 44.3% від рівня 1990 року і біологічної річної норми споживання.

Економічна ефективність рослинництва характеризується багатьма показниками, які можна умовно поділити на 4 групи: абсолютні, відносні, вартісні і натуральні. Найбільш поширеними комплексними показниками, які акумулюють у собі результат і витрати одночасно, є рентабельність і норма прибутку. На основі детального аналізу ряду праць вітчизняних вчених можна зробити таке узагальнення: оцінка економічної ефективності рослинницької галузі сільського господарства проводиться в розрізі ефективності використання таких факторів виробництва, як земля, праця (трудові ресурси), капітал, конкретні технології вирощування сільськогосподарських культур.

В основу визначення рівня економічної ефективності рослинництва закладений єдиний концептуальний принцип перевищення економічних результатів над витратами для їх досягнення, який можна подати як співвідношення доходів і витрат. Рівень ефективного використання кожного окремого виробничого чинника у рослинництві визначається за допомогою комплексу відповідних показників: природно-кліматичного потенціалу (врожайності сільськогосподарських культур, виходу валової і товарної продукції на 1 га фізичної чи кадастрової ріллі); праці (продуктивності праці і трудомісткості продукції); капіталу (фондоозброєності і фондівіддачі).

Важливим узагальнюючим показником оцінки розвитку і ефективності рослинництва є рівень потенційних можливостей виробництва і рівень їх використання. Перший показник (ПМв) визначається за формулою:

$$\text{ПМв} = \frac{\text{Зв} + \text{ТРв} + \text{ВЗв}}{\text{Зп}}, \quad (1)$$

де Зв - вартість земельних ресурсів, грн;

ТРв - вартість трудових ресурсів, грн;

ВЗв - вартість виробничих засобів, грн;

Зп - загальна площа сільськогосподарських угідь, га.

Рівень використання потенційних можливостей виробництва (ВПМв) визначається за формулою:

$$\text{ВПМв} = \frac{\text{ВПф}}{\text{ВПн}}, \quad (2)$$

де ВПф - фактичний обсяг валової продукції, грн;

ВПн - нормативний обсяг валової продукції, визначений на основі добутку нормативного показника окупності сукупних витрат ресурсів на суму обсягів ресурсів (земельних, трудових, матеріальних).

Практично оцінювати рівень економічної ефективності рослинництва в сільськогосподарських підприємствах, на нашу думку, треба пофакторно із застосуванням єдиної узагальнюючої оцінки використання всього виробничо-ресурсного потенціалу галузі.

У другому розділі - "Сучасний рівень економічної ефективності рослинництва в сільськогосподарських формуваннях Тернопільської області" - комплексно вивчено і проаналізовано ефективність рослинництва на прикладі сільськогосподарських формувань Тернопільської області, зроблено факторну і узагальнену оцінку рівня ефективності використання виробничого потенціалу рослинництва.

Головним виробничим чинником в рослинництві є земля. На 1 січня 1996 року основними землекористувачами є колективні сільськогосподарські підприємства (63.0%). Ця ж категорія землекористувачів має найбільшу питому вагу в загальному обсязі наявних сільськогосподарських угідь (74.7%). Щодо фермерських господарств варто зауважити, що питома вага цієї категорії землекористувачів значно менша і коливається в межах від 0.8% до 1.2% залежно від різновиду земельних угідь. Господарства населення займають тут проміжне становище. У структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур домінуюче положення мають колективні господарства і підсобні господарства населення. Так, частка колективних господарств у структурі зернового клину сягає 86.9%, цукрових буряків

- 92.7%. У свою чергу, питома вага підсобних господарств населення у структурі посівів картоплі і овочів становить відповідно 91.3 та 75.2%.

Однак вивчати і аналізувати характер та особливості використання землі в рослинництві поза комплексом усіх інших природних чинників, на нашу думку, не зовсім виправдано, оскільки земля є специфічним комплексним чинником виробництва саме завдяки комплексові біологічних, природно-кліматичних та ґрунтових умов. Всі ці умови, власне кажучи, і створюють унікальні виробничо-господарські біогеоценози, які уможливають процес вирощування певних видів сільськогосподарських культур.

Універсально оцінити економічну ефективність використання кліматичного потенціалу в рослинницькій галузі області можна, використавши так звані енергетичні еквіваленти основних чинників виробничого процесу в галузі. З цією метою ми згрупували райони області за основними природно-кліматичними ознаками. В результаті ми виділили чотири основні зони: Південну (Тепле Поділля); Західну (Опілля); Центральну (Холодне Поділля); Північну (Кременецький кряж).

Проведений відповідний аналіз і оцінка дозволяють сказати, що кліматичний потенціал рослинницької галузі використовується неефективно. В середньому в області його продуктивне використання становить тільки 42.9 відсотка від потенційно можливого розрахункового. При цьому окремі природно-кліматичні мікрозони також відрізняються: Західна зона - 33% (мінімум) і 50.2% Центральна зона (максимум). Загальна ж оцінка рівня використання природно-ресурсного потенціалу з урахуванням якості землі проведена у таблиці 1.

Отже, розрахунки свідчать, що наявний в межах Тернопільської області природно-ресурсний і кліматичний потенціал у рослинницькій галузі сільського господарства використовується нерационально, а тому потрібна докорінна трансформація виробничо-господарських та організаційно-правових засад сільськогосподарського виробництва.

До матеріально-технічної бази рослинницької галузі належать, крім земельних, водні та матеріально-технічні ресурси, а також технології. Продуктивне використання землі у рослинництві значно пов'язане із забезпеченням і ефективним використанням усіх інших елементів матеріально-технічної бази рослинництва. В цілому в області на 1000 га ріллі припадає 16.5 тракторів, у т. ч. у колективних господарствах 17.9 тракторів, тоді як у США цей показник становить відповідно 30, Німеччині - 203, Франції - 86 та Італії - 138. За нашими розрахунками, на 1000 га збиральної площі сільськогосподарські підприємства області всіх форм власності мають 10 зернозбиральних, 16 кукурудозбиральних, 12.8 бурякозбиральних і 5.5 карто-

плезбиральних комбайнів, що значно нижче від рівня передових країн світу. Крім того, рівень зношеності машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств становить 70-75%.

Таблиця 1 - Оцінка рівня використання якості землі для зон Тернопільської області на 01.01.1996р.

Показники	Зони				В обл. в серед- ньому
	Південна	Західна	Централь- на	Північна	
Сума опадів, мм	531	594	531	610	595
Енергетична оцінка опадів, МДж	183195	204930	183195	210450	205275
Сума активних температур, градуси	2550	2475	2450	2400	2500
Енергетична оцінка температур, МДж	181050	175725	173950	170400	177500
Потенційно можливий врожай в АСМ ¹ , ц	108	105	104	102	106
Середньорічний фактичний врожай, ц	53.02	34.69	52.24	34.59	45.5
Рівень використання природно-кліматичного потенціалу, %	49.1	33.0	50.2	33.9	42.9
Оцінка якості землі, балів	44	35	50	40	44
Нормативна врожайність	47.5	36.8	52.0	40.8	46.6
Рівень використання потенційної продуктивності землі, %	78.1	66.0	70.3	59.3	68.3

В системі агросервісу не ліпша ситуація із забезпеченням сільського господарства мінеральними добривами та хімічними засобами захисту рослин. У господарствах Тернопільської області під врожай 1995 року на один гектар внесено лише 6.8 тонни органічних добрив проти 12.3 у 1990 році, в тому числі у господарствах Підгаєцького, Зборівського, Теребовлянського та Заліщицького районів внесли тільки по 4-5 тонн органічних добрив. Лише по 30-40 кг мінеральних добрив внесли у господарствах Зборівського, Борщівського, Гусятинського та Підгаєцького районів.

Таким чином, аналіз розвитку і використання матеріально-технічних ресурсів виявив сповільнення темпів росту і недосконалість структури основних і обігових засобів, а також порушення цінового паритету у факторіальних і результативних показниках сільськогосподарського виробництва.

Дослідження стану і динаміки використання трудових ресурсів довело, що на сьогодні на селі склалася надзвичайно складна демографічна си-

¹ абсолютно суха маса, ц

туація, відбувається інтенсивний процес старіння сільського населення, а також працівників сільського господарства. В області налічується 51 населений пункт, у якому протягом року не народжувалися діти, 147 населених пунктів, куди не прибув жоден мешканець, а в 79 населених пунктах населення пенсійного віку становить понад 50% загальної чисельності жителів відповідних сіл. З 1991 до 1995 року загальний обсяг валової продукції рослинницької галузі в порівняльних цінах 1983 року зменшився на 93 млн. крб., або на 22.7%, продуктивність праці одного працівника галузі зменшилася на 1.1 тис. крб. і становила лише 82.5% від рівня відповідного показника 1991 року.

Економічна ефективність виробництва основних видів рослинницької продукції проаналізована у таблиці 2. Найвищий рівень рентабельності виробництва за результатами господарювання у 1995 році мають зернові культури (96.1%), а найнижчий - картопля (7.9%). Разом з тим величина однокектарного прибутку найбільшою є для цукрових буряків (37146 тис. крб.).

Таблиця 2 - Економічна ефективність виробництва основних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області в 1995 р. (без фермерів і підсобних господарств населення)

Види продукції	Прибуток			Собівартість. 1 ц реалізованої продукції, тис. крб.	Реалізаційна ціна, тис. крб.	Рівень рентабельності, %
	Всього млрд. крб.	тис. крб. у розрахунку на :				
		1 ц реалізованої продукції	1 га посівної площі			
Зерно	2565	433	7707	451	884	96.1
Цукрові буряки	3202	182	37146	369	551	49.2
Овочі	44.8	610	14933	1416	2026	43.1
Картопля	10.4	103	1890	1314	1417	7.9

Узагальнена оцінка рівня ефективності рослинництва співмірно до сумарного галузевого виробничого потенціалу показує, що сукупний ресурсний потенціал, до якого належить вартість земельних, трудових і матеріальних ресурсів, становить на 1 га сільськогосподарських угідь 1096 млн. крб. Структурний аналіз показує, що в області в цілому на земельні ресурси припадає 32.4%, трудові - 38.9%, матеріальні - 28.7%. У розрахунку на 100 млн. крб. ресурсного потенціалу одержано 123 крб. валової продукції в порівняльних цінах 1983 р., а на 1000 крб. сукупного ресурсного потенціалу

відповідно 148 і 50 крб. валового доходу і прибутку. Найвищий рівень окупності ресурсного потенціалу за прибутком - в Центральній зоні (59 крб.), а найнижчий - у Західній (42 крб.) (табл. 3).

Таблиця 3 - Структура і ефективність використання ресурсного потенціалу в сільському господарстві Тернопільської області за результатами господарювання у 1995р.

Показники	В області	У т. ч. по зонах			
		Пд.	Зх.	Цт.	Пн.
Вартісна оцінка землі, трлн. крб.	275	52	47	132	44
Вартісна оцінка трудових ресурсів, трлн. крб.	330	76	53	158	43
Основні і обігові засоби, трлн. крб.	244	49	42	114	39
Сукупний ресурсний потенціал, трлн. крб.	849	177	142	404	126
В т. ч. на 1 га с/г угідь, млн. крб.	1096	1212	849	1241	927
Питома вага, %:	100	100	100	100	100
- земельних ресурсів	32.4	29.3	33.1	32.7	34.9
- трудових ресурсів	38.9	42.9	37.3	39.1	34.1
- виробничих засобів	28.7	27.8	29.6	28.2	31.0
Вихід валової продукції (в порівняльних цінах 1983р.) на 100 млн. крб. потенціалу, крб.	123	124	103	139	109
Вихід на 1000 крб. ресурсного потенціалу :					
- валового доходу, крб.	148	151	125	161	129
- прибутку, крб.	50	49	42	59	44

Таким чином, аналіз ефективності виробництва в галузях рослинництва доводить, що в області сьогодні наявний достатньо потужний виробничий потенціал використовується малоефективно. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність пошуку радикальних шляхів позитивної реструктуризації потенціалу і підвищення ефективності його використання.

У третьому розділі - "Напрями підвищення економічної ефективності та раціонального використання виробничого потенціалу рослинництва" - визначено основні шляхи підвищення економічної ефективності рослинництва в умовах переходу до ринку, намічено принципові засади післяприватизаційної діяльності сільськогосподарських підприємств, вироблено комплексну адаптивну спеціалізаційну модель підприємств для природно-кліматичних зон області.

Досвід багатьох країн світу засвідчив, що одним з магістральних шляхів підвищення економічної ефективності рослинництва є трансформація відносин власності і форм господарювання. Ця проблема розглядається у площині майнових та земельних відносин. Весь спектр проблем реорганізації земельно-майнових відносин у господарствах подано у схемі (мал. 1).

Мал. 1 Головні ознаки колективної та приватної форм власності для умов сільськогосподарських підприємств України

Особливої уваги потребують проблеми інституту фермерства. Аналіз дає можливість виділити такі його основні недоліки, як низький рівень товарності і практично натуральний характер діяльності більшості фермерських господарств; низький рівень агротехніки і культури землеробства; зниження продуктивної родючості землі; нераціональне використання сільськогосподарської техніки; обмежений порівняно з традиційними організаційними формами розмір виробничих і фінансових ресурсів; залежність фермера від державних органів управління; відсутність можливості для проведення науково-дослідної, селекційної і маркетингової роботи.

Переваги самого інституту фермерства в наших умовах перетворюються на практиці на проблеми окремого фермера, з якими він залишається сам на сам. У першу чергу вони виникають навколо матеріально-технічного забезпечення. На нашу думку, на найближчу перспективу можна очікувати значного розширення таких типів фермерських господарств, як сімейні, які будують свою виробничо-господарську діяльність за участю лише членів сім'ї; міжсімейні, які сформуються шляхом спільного виробничого використання майнових і земельних ресурсів кількох селянських сімей чи родин; кооперативні об'єднання фермерських господарств.

Для практичного поєднання переваг приватної власності і колективної форми господарювання необхідно забезпечити повне і реальне (без обмежень) право кожного пайовика на вихід із сільськогосподарського підприємства з виділенням йому майнового та земельного паїв при умові негайного їх залучення до господарського обігу. Найбільш оптимальною формою взаємовідносин є оренда земельних і майнових паїв як селянськими (фермерськими) господарствами, так і традиційними колективними сільськогосподарськими підприємствами. У зв'язку з цим ми виробили і ап-

робували в деяких сільськогосподарських підприємствах області (селянській спілці ім. Мічуріна Козівського, селянській спілці Ліщанці Бу-чацького району) конкретні пропозиції щодо регулювання післяприватизаційних процесів у сільськогосподарських підприємствах області на основі угоди про оренду землі (земельного паю) і угоди про оренду майна.

Аналіз діяльності різних форм сільськогосподарських підприємств підтвердив, що в нинішніх умовах нема однозначної кореляційної залежності між організаційно-правовими формами підприємств та ефективністю їх роботи. Тобто, ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств залежить не стільки від їх організаційних форм, скільки від специфіки і характеру суто організаційно-технологічного процесу.

Використання високопродуктивних енерго- і ресурсозберігальних технологій, якісної сільськогосподарської техніки, високоврожайних сортів і гібридів сільськогосподарських культур дозволить, на нашу думку, вже незабаром істотно підвищити рівень ефективності рослинницької галузі, піднявши у 2005 р. урожайність зернових до 44 ц/га, цукрових буряків - до 350 ц/га, картоплі - до 180 ц/га, овочів - до 200 ц/га; а валове виробництво відповідно до 1670, 3000, 900 та 180 тис. тонн. Для досягнення запрограмованого рівня, за нашими розрахунками, до 2005 року кількість тракторів у цілому в сільському господарстві області потрібно довести до 15410 шт., у т. ч. 5800 тракторів загального призначення, а зернозбиральних і бурякозбиральних комбайнів має бути відповідно 4200 і 1400 шт.

Ми також виробили адаптивну зональну модель сільськогосподарських підприємств області з урахуванням їх середніх виробничо-господарських та спеціалізаційних характеристик і параметрів.

Формування ринкових відносин потребує відповідного структурованого ринкового середовища, особливо у рослинництві, оскільки саме ця галузь характеризується найбільшим рівнем організаційно-технологічного консерватизму. Велике значення в даному контексті має формування адекватного ринкового інструментарію та відповідної інфраструктури і в першу чергу оптового ринку рослинницької продукції. Найбільш поширеною його формою є біржі. Для їх ефективнішого функціонування потрібно, на нашу думку, здійснити комплекс загальнодержавних заходів, покликаних зблизити безпосереднього виробника сільськогосподарської продукції з біржею. Альтернативою аграрним біржам можуть стати контрактіві компанії, оптові чи гуртово-роздрібні ринки сільськогосподарської продукції.

Важливим елементом інфраструктури сільського господарства є матеріально-технічне сервісне обслуговування виробничо-технологічного процесу. Головним напрямком створення якісно нової системи матеріально-

технічного та сервісного обслуговування рослинницької галузі є створення технологічно та організаційно цілісної демонополізованої мережі, яка охоплювала б усі ланки від виробництва машин, тракторів та обладнання до гарантійного та післягарантійного технічного обслуговування і ремонту.

Одним з найважливіших елементів ринкової інфраструктури є інформаційне забезпечення. Оперативна та достовірна інформація є необхідною умовою ефективного виробничого процесу. Для поліпшення ситуації на перехідному етапі необхідно створити при обласних (районних) управліннях сільського господарства спеціалізовані госпрозрахункові інформаційно-консультативні центри для нагромадження та розповсюдження економічної інформації; маркетингових досліджень ринку сільськогосподарської продукції, матеріально-технічних засобів; створення бази даних виробників сільськогосподарської продукції, постачальників, дилерських фірм тощо.

3 ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Наші наукові дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Переважна більшість сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, які займаються вирощуванням рослинницької продукції, перебувають у надзвичайно важкому економічному становищі. Така ситуація має комплексну обумовленість і визначається, перш за все, відсутністю послідовної і цілісної державної політики щодо реформування організаційно-виробничих засад сільськогосподарського виробництва; нескоординованістю дій законодавчої та виконавчої влади; поверхневим характером процесу реформування економічних відносин на регіональному рівні; відсутністю виконавчої і технологічної дисципліни.

2. Зональна, внутрігосподарська і внутрігалузєва спеціалізація більшості сільськогосподарських підприємств області практично повністю відповідає природним і ґрунтово-кліматичним умовам господарювання. Проте природно-кліматичний потенціал області як один з комплементарних чинників виробничого процесу використовується малоефективно.

3. Наявний у господарствах області матеріально-технічний потенціал використовується нераціонально, перебуває на дуже низькому якісному рівні, і має надзвичайно високий рівень зношеності (майже 75 відсотків) активної частини матеріально-технічних ресурсів, залучених у рослинницькій галузі, а також незадовільно забезпечується паливно-мастильними матеріалами, запасними частинами, мінеральними добривами і отрутохімікатами. Так, протягом останніх років обсяг поставок мінеральних добрив зменшився майже у 5 разів, а кількість внесених на 1 га органічних добрив у господарствах області порівняно з 1990 роком зменшилася майже у 2 рази.

4. Стан продуктивного використання і динаміка якісних характеристик трудових ресурсів, залучених у галузі, має відчутні негативні тенденції. Очевидна також несприятлива галузева і статеві-вікова структура зайнятості, коли середній вік чоловіків, що працюють у сільському господарстві області, становить 44 роки, а жінок - 41 рік, що відповідно на 6 і 4 роки більше, ніж у середньому в усьому народному господарстві. В незадовільному стані соціальна інфраструктура села.

5. Зниження ефективності вирощування окремих культур у господарствах області обумовлено перш за все істотним зниженням врожайності деяких сільськогосподарських культур. Так, за 1991 - 1995 роки середньорічна врожайність цукрових буряків, картоплі і овочів порівняно з 1981-1985рр. зменшилася відповідно на 14, 35 та 5 ц/га, що призвело практично до зниження обсягів валового виробництва і реалізації продукції.

6. Загальний рівень використання основних продуктивних чинників рослинницької галузі (землі, праці і капіталу) в сільськогосподарських підприємствах області характеризується надзвичайно низькою ефективністю.

У зв'язку з цим для підвищення рівня економічної ефективності рослинництва потрібні такі практичні заходи:

1. Запровадити в повному юридичному обсязі право приватної власності на землю, тобто можливість володіти, користуватися, розпоряджатися і відчужувати землю; сформувати комплексний механізм державного контролю за ринком землі.

2. Створити інфраструктуру ринку землі, земельні банки і посередницькі фірми, державний обов'язковий реєстр наявності та руху землі, централізовані та регіональні спеціалізовані фонди за рахунок оподаткування процесу купівлі-продажу землі.

3. Забезпечити як на державному, так і на регіональному рівнях реальну можливість реалізації права на одержання земельної частки в натурі з дальшим використанням для індивідуального господарювання при бажанні, вмінні та матеріально-технічному забезпеченні; кооперування з іншими власниками паїв для спільного господарювання, а також оренди земельної частки колективним сільськогосподарським підприємством чи фермерами.

4. Виробити єдину державну програму підвищення вмотивованості діяльності працівників, залучених до сільського господарства. В міру подолання спаду та депресії у сільськогосподарському виробництві у перспективі (через 10-12 років) запровадити систему оплати праці, сформульовану за принципом: "Висока оплата - висока продуктивність - висока відповідальність".

5. Сформувати на регіональному рівні конкурентне ринкове інфраструктурне середовище для матеріально-технічного, сервісного інжинірингового, інформаційного та лізингового обслуговування.

6. Для формування оптового та гуртово-роздрібного ринків сільськогосподарської продукції створити, окрім бірж, спеціалізовану мережу сільськогосподарських ярмарків, контрактних компаній та ін., забезпечивши при цьому регулятивну участь держави у процесі ринкового формування ціни на сільськогосподарську продукцію.

7. Для забезпечення реального інноваційного процесу одноразово переоцінити залучені до галузі основні засоби співмірно з сьогодишнім середньозваженим рівнем цін їх придбання.

8. Створювати в рамках як нових, так і класичних організаційних форм аграрних підприємств локальні замкнуті виробничі цикли, пов'язані з переробкою, фасуванням і реалізацією (млини, крупорухи, мініпекарні, плодоовочеконсервні цехи) сільськогосподарської продукції.

На рівні сільськогосподарських формувань області вжити таких заходів:

- впровадити вироблену нами модель післяприватизаційної організації земельно-майнових відносин на базі оренди земельних часток і майнових паїв;

- враховуючи природно-кліматичний і виробничий потенціал області, впровадити обчислену нами на ПЕОМ оптимальну структуру посівних площ для Північної, Центральної, Західної та Південної зон області;

- створити на базі передових господарств області (агрофірм "Поділля" Тернопільського та "Вікторія" Борщівського районів та ін.) піонерні регіональні агросервісні центри з розрахунковим первісним обсягом інвестицій 3-4 млн. грн., або 1.5-2 млн. дол. США. При цьому інвестиційні ресурси пропонуємо одержати за рахунок таких потенційних джерел: а) пайової участі господарств районів; б) кредитів ЄБРР; в) частини коштів від купівлі-продажу землі.

- на базі обчислювальних центрів обласного і районних управлінь сільського господарства створити централізовану госпрозрахункову мережу інформаційно-консультативних центрів.

- обласному управлінню сільського господарства ініціювати створення на засадах засновницької участі регіональної мережі кредитних спілок та інших фінансово-банківських інститутів, які можуть стати додатковим вагомим чинником фінансування та кредитування сільськогосподарського виробництва.

4 ОПУБЛІКОВАНІ РОБОТИ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Стельмашук А.М., Возьний К.З. Розвиток альтернативних форм господарювання на селі (на прикладі селянських (фермерських) господарств Тернопільської області) // Економіка АПК.-1996.-№8.-С.17-23., у т.ч. автора - с. 17-20.
2. Возьний К.З. Ціноутворення і ціна на сільськогосподарську продукцію / Економіка підприємств АПК: учбовий посібник.-Тернопіль: ОП ВПК "Збруч", 1997.- 287 с., у т.ч. автора - с. 113-135.
3. Возьний К.З., Забчук В.Д. Фермерство в Україні. Які його перспективи. В зб.: Проблеми економіки України. Вип.4,-Тернопіль:АФ Меркурій, 1995.- с. 61-64., у т.ч. автора - с. 61-63.
4. Возьний К.З., Забчук В.Д. До проблеми економічної ефективності. В зб. наукових праць,-Тернопіль: ІАБ, 1996.- с.33-39, у т.ч. автора - с. 34-39.
5. Возьний К.З. Внутрігосподарське планування. В кн. Організація і планування в сільськогосподарських підприємствах. - Тернопіль: Збруч, 1995.- 404 с., у т.ч. автора - с. 128-185.
6. Стельмашук А.М., Возьний К.З., Ібрагімов М.Р. Проблеми та перспективи розвитку фермерства. / Ефективність реформування аграрної сфери і шляхи раціонального використання природних ресурсів Поділля: Матеріали науково-практичної конференції,-Тернопіль: ІАБ, 1996.- с. 21-29., у т.ч. автора - с. 21-25.
7. Возьний К.З., Драгус О.Г. Приватизація та шляхи її проведення. В зб. Проблеми обліку, контролю і аналізу в підприємствах аграрного сектора економіки України. Вип.3,-Тернопіль:ІАБ, 1995.-с.63-64, у т. ч. автора - с. 64.
8. Возьний К.З., Забчук В.Д., Палюх М.С. Деякі проблеми інформаційного забезпечення в системі управління підприємством. -В зб. "Методологія бухгалтерського обліку на підприємствах різних форм власності",-Тернопіль: ТАНГ,1992.-с.76-77, у т. ч. автора - с. 77.
9. Возьний К.З., Забчук В.Д., Ібрагімов М.Р. Дві основні моделі економічних систем перехідного періоду. В зб. "Проблеми обліку, контролю і аналізу підприємств аграрного сектора економіки України" Вип.1,-Тернопіль:СМП "Інтермед-Віта",1994.-с.36-38, у т. ч. автора - с. 37.
10. Стельмашук А.М., Пархоμεць М.К., Возьний К.З. Методичні основи формування і функціонування елементів інфраструктури ринку засобів виробництва / Ефективність реформування аграрної сфери і шляхи раціонального використання природних ресурсів Поділля: Матеріали науково-практичної конференції,-Тернопіль: ІАБ, 1996.- с. 41-44., у т. ч. автора - с. 43.
11. Возьний К.З., Забчук В.Д. Облік заробітної плати з використанням засобів обчислювальної техніки. - В зб. "Сучасний стан та проблеми розвитку економічної науки в Україні",-Тернопіль:ТАНГ, 1992.- с.76, у т. ч. автора - с. 76.

АННОТАЦІЯ

ВОЗЬНИЙ К.З. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАСТЕНИЕВОДСТВА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К РЫНКУ (НА ПРИМЕРЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ)

Диссертацией является рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.02. - Экономика сельского хозяйства и АПК. Институт аграрной экономики, Киев, 1997.

В работе исследованы теоретические и практические аспекты экономической эффективности использования производственного потенциала растениеводства в условиях перехода к рыночной экономике на примере разных форм сельскохозяйственных предприятий и природно-климатических зон области.

В результате исследований проведена комплексная оценка производственного потенциала растениеводства Тернопольской области и обоснованы направления повышения экономической эффективности его рационального использования.

На основании полученных результатов разработаны и внедрены в отдельных сельскохозяйственных предприятиях Тернопольской области комплекс экономических, организационно-технологических и других мероприятий, позволяющих повысить эффективность производства основных видов продукции растениеводства.

Abstract

VOZNIY K.Z. THE WAYS OF RISING-UP OF ECONOMIC EFFECTIVENESS OF CROPPING UNDER THE CONDITIONS OF TRANSITION TO THE MARKET (ON THE EXAMPLE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF TERNOPIL REGION).

The dissertation is a manuscript.

The dissertation for obtaining of the science-degree of the candidate of Economics in specialty 08.07.02. - Economics of Agriculture and Agrarian-Industrial Complex. Institute of Agrarian Economy, Kyev, 1997.

There have been researched the theoretical and practical aspects of economic effectiveness of usage of cropping productive potential under the conditions of transition to the market economy on the example of different types of agricultural enterprises and natural-climatic zones of the region.

As the result of researches, the complex estimation of cropping productions potential in Ternopil Region has been carried out, and the main directions of economic effectiveness of its rational usage increasing were proved.

On the basis of gained results the complex of economic, organization-technological and other measures that permit to rise the effectiveness of the production of main types of cropping output was developer and put into practice at zone agricultural enterprises of Ternopil region.

Ключові слова: економічна ефективність, реформування, виробничий потенціал, інфраструктура, ціна.

Підписано до друку 23.05.1997р. Формат 60X84. 1/16.

Папір друк. 1.0 ум.-друк. арк., 1.0 фіз. друк. арк.

Тираж 100 прим. Зам. N6.

432654 19

AB 38.015